

Co jsou ručně šité boty?

Otázka zdánlivě prostá: Co to dnes znamená, když se řekne „ručně šité boty“? Každý by na tomto místě jako odpověď čekal výčet úkonů nutných při ruční výrobě bot, popis toho, jak je ručně šitá bota vyráběna v naší dílně. K tomu nakonec opravdu dojde, nicméně se nejprve prohrěšíme proti jednoznačnému imperativu všech odborníků na internetovou prezentaci a nebudu stručný.

Abychom pochopili tento termín a jeho významový posun v čase, je třeba podniknout základní exkurz do historie obuvnického řemesla na pozadí průmyslové revoluce. Před jejím vypuknutím tento termín neznamenal nic, ručně šité boty nosil král i žebrák. V dnešní době však takový pojem označuje boty výjimečné.

Až téměř do konce devatenáctého století se všechny boty na našem území vyráběly ručně, to jest rukama a ručními nástroji. Nic jiného prostě nebylo k dispozici. Do té doby byl technologický postup víceméně jednotný, kvalita se mohla lišit jen šikovností ševců, případně jakostí materiálu, tedy přírodních usní. Základní kámen k velkým změnám na tomto poli byl položen roku 1853, kdy bylo na našem území zrušeno cechovní uspořádání a na kvalitu i výrobní postupy přestala dohlížet ze své podstaty konzervativní autorita cechovních mistrů. Výroba bot, stejně jako jiná řemesla, se začala řídit živnostenským zákonem a cesta k podnikání v tomto oboru mohla být nastoupena. Tato změna přinesla novinky i v uspořádání výroby a technologii. Vedle klasických dílen v rámci obytných stavení s mistry a tovaryši, se začínají objevovat manufaktury. Větší organizovanost přináší dělbu práce a urychluje výrobu. Další zásadní změnu přinášejí moderní technické prostředky, tedy mechanizace – stroje.

První šicí stroj na naše území přiváží Vojta Náprstek ze světové výstavy v Londýně už v roce 1862. Jedná se o nedokonalý model krejčovského stroje americké firmy Wheller and Wilson. Teprve pozdější zdokonalené šicí stroje se stávají opravdovými pomocníky, jak v krejčovském, tak v kožedělném oboru. Na konci devatenáctého století se běžně objevují v dílnách a manufakturách i v našich zemích. Hovoříme však o šicích strojích, na kterých lze sešít svršky bot, případně na starou botu našít záplata, avšak nejde na nich udělat nic moc jiného. Tyto první šicí stroje rozdělily ševcovské řemeslo na dvě části, na svrškářství a spodkářství. (Svršek boty je ta její část, která na hotové botě zakrývá nohu, spodek jsou ty části, na kterých noha stojí. Svršek se sešívá z kožených dílů a nemá sám o sobě ještě tvar boty, ten získá až po natvarování na kopyta, tak zvaném nacvikání. Na kopytech nacvikaný svršek se sešívá se spodkovými díly.) Šití svršků na stroji je o tolik efektivnější než ruční stehování, že se dílny a manufaktury vybavené šicími stroji na výrobu svršků často specializovaly a ševci „spodkaři“ nebo takzvaní „ostráci“ se naopak přestali zabývat šitím svršků a hotové svršky si od specializovaných dílen kupovali.

Spodkařská část řemesla mechanizaci odolávala déle. Zatímco relativně jednoduchý šicí stroj se v závěru devatenáctého století rychle rozšířil a díky prodeji na splátky si ho mohla pořídit i malá česká dílna, spodkařské úkony dál obstarával švec ručně, ručními nástroji. Na šicích strojích ušité svršky se dále ručně cvikaly kleštěmi na kopyta, ručními švy se pomocí šídla a nasmolených dratví přišívaly k podešvím, případně se flokovaly. Ve větších dílnách a manufakturách se sice mění organizace práce, švec-dělník už nevyrábí celou botu, dělá jen jeden z mnoha úkonů, ale stále se jedná o ruční práci.

Všechny tyto spodkové úkony jsou poměrně namáhavé a musí být prováděny zkušenými řemeslníky. Nacvikat botu na kopyto, přišít ručně do podešve, to nejsou úkony, které se člověk naučí za pár neděl a navíc jejich provedení trvá dlouho. Proto jsou postupně i spodkové úkony mechanizovány. Z kolébky strojní výroby bot – USA postupně přicházejí další a další obuvnické stroje, nahrazující namáhavou odbornou práci ševců – spodkařů. Vynálezci jako Blake, Goodyear, McKay, nahrazují svými prošívacími aparáty ruční přišívání podešví, posouvají tak počet bot, které je schopen ušít dělník za směnu v manufaktuře až o řád. Přicházejí krásná litinová monstra, která, připojena dlouhými řemeny k transmisím parních strojů, urychlují a usnadňují postupně všechny úkony ševců „ostráků“. Strojně se prošívají podešve, strojně se ošívají rámy, strojně zatloukají hřebíky, strojně se flokuje, brousí, vysekává, vyzouvá, leští. Nakonec padá i poslední bašta, nejsložitější úkon spodkových prací, kterým je cvikání. Roku 1883 je patentován mechanický cvikací stroj a rychle se rozšiřuje do fabrik. Uvádí se, že během několika let srazilo jeho zavedení cenu strojně vyráběných bot v USA na polovinu.

Do našeho prostoru přicházejí všechny zmíněné inovace se značným zpožděním, zatímco v Americe a Británii jsou už v devadesátých letech fabriky, ve kterých probíhá plně mechanizovaná výroba (neznamená to ovšem, že by tam ve stejnou dobu již neexistovala ruční výroba). Pro představu, vynálezce Blake získává patent pro svůj stroj na prošívání podešví v roce 1859, v šedesátých letech stroj spolu s firmou McKay vylepšuje a v roce 1873 už pracuje po celých Spojených státech na 1800 těchto strojů, které ročně vyrábějí přes 50 mil párů bot. U nás je ve stejnou dobu situace jiná, boty se stále vyrábějí v drtivě většině ručně, ale i tady se začíná rozhoupávat umíráček, který už brzy odzvoní tomuto prastarému řemeslu v jeho nejstarší rukodělné podobě. K zásadní události v tomto procesu došlo jednoho dne roku 1890, kdy se od oken prostějovské fabriky Färber nedokázal odtrhnout čtrnáctiletý adept ševcovského řemesla. Färberova fabrika byla v tu dobu jedna z mála fabrik na boty, která měla komín, a která sílu páry používala k pohonu několika průkopnických obuvnických strojů. Čtrnáctiletý chlapec se jmenoval Tomáš Baťa a sám tento okamžik často interpretoval jako iniciační moment jeho dalšího života, života zasvěceného mechanizaci obuvnické výroby.

Baťa ve svých obtížných začátcích zavádí ve své stále se rozvíjející fabrice postupně další a další obuvnické stroje, které nakupuje v Německu a později i přímo v USA. Sám uvádí, že k završení mechanizace výroby, to znamená k nahrazení řemeslní ruční práce ve všech krocích strojní výrobou, dochází v jeho dílnách až na začátku dvacátých let minulého století. To už každý jednotlivý úkon výroby bot neprovádí švec vercajkem položeným před ním na stole, ale dělník stojící před průmyslovým strojem, zkonstruovaným pro každý jeden pracovní úkon, poháněný elektromotorem. S nersrovnatelnou efektivitou pak každý svůj úkon provede a pošle rozdělanou botu kolegovi k dalšímu dílčímu krůčku vpřed. V roce 1927 Baťa tento proces dovršuje zavedením výrobního pásu, jehož nersmlouvavé tempo harmonizuje výrobu a jehož rychlost je motivována participačním systémem odměňování jednotlivých dělníků. Každý slabší článek řetězu je eliminován: kdo brzdí, brzdí celou dílnu propojenou pásem.

Dál už modernizaci výroby bot podrobně sledovat nebudeme. Jen podotkneme, že vodostálý lepidlový spoj svršku boty se spodkem byl v meziválečných letech další revolucí, který problematiku švového spojení svršku se spodkem, tedy „šitých bot“ odsunul na druhou kolej. Je zajímavé si uvědomit, že tento dnes dominující způsob výroby bot je poměrně mladý, a že například v baťových továrnách byly ještě na začátku třicátých let všechny boty strojně prošívány do podešví. Jenže co u nás započal Baťa, to důsledně dokončili komunisté po roce 1948.

Takže co dnes znamená slovní spojení „ručně šitá bota“? Proč má dnes smysl křísit tradiční, zdlouhavý způsob výroby bot? Ruční výroba bot se u nás nemohla zachovat v sektoru zakázkového, luxusního zboží, kam jednoznačně patří, tak jako se zachovala v malém měřítku na západ od nás. Výroba v socialistickém Svitlu (přímém nástupci Baťových závodů) byla jednoznačně orientována na masovou výrobu. Soukromý sektor neexistoval, a tak v devadesátých letech, do jejichž konce spadají začátky naší dílny, nebylo moc na co navazovat. Termín „ručně šité boty“ zmizel z veřejného povědomí. Dnes je to jiné, lepší. Do našeho prostoru pronikly trendy ze světa, řemesla jsou populární, optická vlákna každého, kdo má zájem, usadí do dílen a fabrik po celé zeměkouli, aby mohl trávit hodiny sledováním výroby bot. Pod pojmem „ručně šitá bota“ je dnes ovšem prezentováno leccos.

Pohybují se ve světě ručně šitých bot přes dvacet let a tak můžu nabídnout svůj pohled na věc. Nestojím dnes ani na straně puristů, kteří k výrobě bot nepoužívají elektrickou energii a v melancholicky podkreslených videích brousí rašplemi boky podešví, či ručně stehují svršky bot. Nejsem však ani v nejmenším obhájce druhého pólu, kdy je naprosto běžná plně mechanizovaná fabrická výroba prezentovaná jako ruční práce prostě pro to, že jsou mezi strojovými operacemi boty brány do rukou. Co tedy lze podle mého za ručně šitou botu považovat? V první řadě je potřeba zdůraznit to, co již bylo výše zmíněno: termín „ručně šitá bota“ označuje botu, kde je svršek boty spojen se spodkem švy a celý proces výroby je proveden převážně ručně, ručními nástroji. Jaká míra mechanizace je v našich očích přijatelná v dílnách, které takto označují svoje výrobky? Ručně šitá bota je v první řadě odlišná od sériových bot z fabrik svou lokální dimenzí a nesrovnatelným měřítkem, ve kterém vzniká. Svět velkých fabrik na boty je světem velkých investic do strojního vybavení, kompenzovaných velkými sériemi stejných bot pro zástupy lidí. Ručně šité boty jsou pro mě boty, které vznikají v kontaktu se zákazníkem, který má šanci jejich vznik ovlivnit. Jsou to boty, se kterými má člověk, který je nosí, spojeného konkrétního řemeslníka. Co se týče míry mechanizace, zastávám názor, že do rukodělné dílny patří šicí stroj, tak jako byl běžný v mistrovských dílnách v době konce devatenáctého století, kterou považuji za zlatou epochu ševcovského řemesla. V naší dílně se spojuje svrškařská i spodkařská část řemesla a stejně jako ve svrškařských dílnách té doby je pro nás šicí stroj nepostradatelným pomocníkem. Dlouho jsem používal šlapací Singerovku, později jsem přešel na elektrickou sloupovou Minervu.

Také při spodkových úkonech zůstala naše dílna vězet na konci předminulého století: Boty kleštěmi cvikáme na kopyta, ručně zašíváme do rámců, u společenských bot s koženou, nepodraženu podešví ručně prošíváme. Pokud je podešev podražena gumovou podrážkou, prošíváme ji klikou poháněnou prošíváčkou Frobana, vyrobenou kolem roku 1900. Používáme také mechanický výsekový lis na podpatkové plátky a brusku na broušení podešví a podpatků. Před čtyřmi lety jsem přibral ještě kopytářské řemeslo a od té doby naše dílna vyrábí kopyta i napínáky na starém kopírovacím stroji vyrobeném podle Gilmanova patentu.

Na konci devatenáctého století by naše technické vybavení asi vzbuzovalo úctu, nehledě na to, že v té době bychom museli mít páru, aby se naše stroje mohly točit. V kontextu dnešní doby však považují naši dílnu za rukodělnou, přes určitou míru mechanizace. Proč tento, pro dnešek anachronický způsob výroby používáme? Tato výroba stojí v první řadě na řemeslné zručnosti a nikoliv na nákladném strojním vybavení, což jí dává flexibilitu, kterou strojní, fabrická výroba postrádá. Každý pár může být jiný, výroba není svázána těžkopádnou velkokapacitní technologií. Proto je ve většině ševcovských rukodělných dílen, stejně jako v naší, hlavním artiklem výroba bot na míru.

V počátcích mechanizace, tak jak jsme si je výše popsali, byla hnacím motorem inovací touha po co nejefektivnější výrobě co největšího množství bot, v bezkonkurenční ceně, s malými nároky na řemeslnou úroveň dělníků. Tento trend, který je zvláště v dobových materiálech Baťova impéria i socialistického Svitlu vychvalován do nebe, jako „osvobození“ lidí od těžké práce, však dnes naráží na svůj strop. Nejenže tlak na neustálé zvyšování efektivity nikoho neosvobodil, (už v Baťově době bylo heslo „LIDEM MYŠLENÍ–STROJŮM DŘINU“ výsměchem realitě panující v jeho továrnách) ale navíc neustálý pokrok na poli racionalizace zahnal tovární velkovýrobu do východní Asie se všemi negativními aspekty spojenými s globalizací, ať už v oblasti etiky práce, ekologie atd. Věříme, že ruční způsob výroby čehokoli je pohybem proti robotickým výrobním trendům dnešní doby, proti jejich negativním dopadům na společnost. Lokální malovýroba kvalitních, trvanlivých a opravitelných výrobků potřebných pro život je pro nás součástí řešení problémů dnešní spotřební doby. V posledních letech narůstající zájem o řemesla a ruční výrobu všeho druhu je pro nás nadějí do budoucnosti, která by měla být spojena s udržitelností a s trendy jdoucími proti chrlení unifikovaného spotřebního zboží, navíc často voženého přes půl světa.

Zároveň ale doufám, že vlna zájmu o tradiční řemesla nevyprázdní obsah pojmu „ruční výroba“. V rukou marketérů firem nemajících nic společného s ruční výrobou se pojem „ručně vyrobeno“ snadno stává tím, čím se dnes stal pojem „domácí“ v potravinářství. Nabízíme jednoduchou pomůcku jak rozeznat opravdu ručně šité boty: Každý, kdo je nosí, zná jméno ševce, který je opravdu ušil.

Závěrem bych rád ocitoval z předmluvy ke slavné a mnohokrát vydávané knize „Umění výroby bot“, kterou napsal v roce 1885 John Berford Leno, editor Londýnského odborného časopisu „The boot and shoemaker“: „Ačkoli je s nesporným úspěchem zaváděna moderní výroba bot spojená s mechanizací, moderními materiály a dělbu práce, ruční výroba nadále zůstává špičkou tohoto oboru. I když počet lidí věnující se ruční výrobě stále klesá, zůstávají nejlepšími botami boty ručně vyrobené. . .“

Pavel Poláček
v Praze r. 2021